

Een unieke én herkenbare zoektocht naar rust

Augustinus' relevantie voor vandaag

Dat de recent overleden paus Benedictus XVI regelmatig Augustinus citeerde, is niet verwonderlijk. De bisschop van Hippo geniet nog altijd groot aanzien onder theologen en pastores in de katholieke kerk. Augustinus wordt echter ook in protestantse kring breed gewaardeerd, de reformatoren hebben zich in hoge mate beroepen op Augustinus' leer van de vrije genade. Maar Augustinus wordt ook in seculiere context regelmatig aangehaald – bijvoorbeeld als het gaat over tijd, vriendschap of waarheid. Hoe komt het dat een kerkvader uit de vierde eeuw zo invloedrijk is? In dit essay laat ik aan de hand van uitspraken van Augustinus zien waarom hij ook nu nog meer dan de moeite waard is om niet alleen te worden geciteerd, maar ook gelezen.

Hans Alderliesten

'Wij zijn, wij weten dat wij zijn en wij hebben dat zijn en dat weten lief'

Kerkvader Augustinus van Hippo wordt geboren in het gezin van vader Patricius en moeder Monica. Zijn vader is heiden, gemeenteraadslid en heeft een opvliegend karakter. Zijn moeder is een vrome, deugdelijke huisvrouw. In zijn jonge jaren maakt Augustinus veel mee wat mensen van nu nog steeds meemaken: zijn ouders hebben geldzorgen,

kwajongensstreken lopen maar net goed af, een van zijn jeugdvrienden komt te overlijden. Augustinus is nieuwsgierig en leergierig en neemt geen genoegen met het eerste de beste antwoord. Hij is op zoek naar meer, groter, dieper en beter. Het eenvoudige geloof van zijn moeder Monica spreekt hem niet aan – als God liefde is, waar komt dan het kwaad vandaan? En is de Kosmos niet te groot voor ons menselijke brein om te vatten?

Augustinus wordt wel de eerste moderne mens genoemd. Hij deed wat nog niemand voor hem gedaan had: een boek schrijven over zichzelf. Of beter, een boek over wie God is en wie hij zelf is ten opzichte van God. In de *Confessiones* doet hij op weergaloze wijze verslag van zijn zoektocht naar het ware, goede en schone. In zijn zoektocht naar de zin der dingen passeert hij de Griekse antieke filosofen en ook meer spirituele bewegingen, die we tegenwoordig als *mindfulness*

zouden aanduiden, en komt hij uiteindelijk tot rust in God. *Confessiones* is een boek waarin Augustinus zichzelf op het spel zet. Eerlijk vertelt hij hoe hij geen zin had om naar school te gaan, hoe hij kattenkwaad uithaalde met vrienden en hoe hij zich aan zijn moeder probeerde te ontworstelen. Het maakt dat we Augustinus heel goed leren kennen en hem op de voet kunnen volgen in zijn intellectuele ontwikkeling. *Confessiones* een uniek werk omdat Augustinus er ten overstaan van zijn lezers – en vooral voor Gods aangezicht – verantwoording aflegt over zijn leven. Voor de antieke filosofen was dat onbestaanbaar – over jezelf nadenken was noodzakelijk, maar daarover publiceren? In geen geval.

Voor de antieke filosofen was dat onbestaanbaar – over jezelf nadenken was noodzakelijk, maar daarover publiceren? In geen geval.

Confessiones mag dan in de ik-vorm zijn geschreven, het is allerminst een lofzang op het ego van de bisschop van Hippo. Nergens spaart Augustinus zichzelf en nergens krijg je de indruk dat Augustinus zich beter voordoet dan hij is. Toegegeven, bij het schrijven van de *Confessiones* haalt hij groot voordeel uit zijn opleiding in de grammatica en retorica en zijn werk als retor, of woordenverkoper, zoals hij zichzelf noemde (*Confessiones* 9.5.13). Het boek laat zich lezen als een existentieel verslag van een onrustige zoeker naar wat hij tenslotte God durft te noemen. Het draait daarin uiteindelijk niet om wie Augustinus is ten opzichte van zijn tijdgenoten en ook niet ten opzichte van God, maar wie God is voor Augustinus. ‘U was binnen, ik was buiten. U was bij mij, ik was niet bij u. (...) Laat heb ik U

Beeltenis van Augustinus afkomstig uit Frankrijk, tussen 1450 en 1475. Beeld Metropolitan Museum of Art

liefgekregen.’ (*Confessiones* 10.27.38) Augustinus laat zich in zijn autobiografie, een aanduiding die in feite geen recht doet aan de bedoeling die hij er zelf mee voor ogen had – namelijk om aan zijn lezers aan te tonen uit welk een diepte er tot God geroepen wordt (*Confessiones* 2.3.5) – kennen als een hartstochtelijke zoeker en iemand die op intense wijze betrokken is op het bestaan. Dat doet hem in zijn andere monumentale werk, *De Civitate Dei*, uitroepen: ‘Wij zijn, wij weten dat wij zijn en wij hebben dat zijn en dat weten lief.’ (*De Civitate Dei* 11.26) Door de eeuwen heen hebben vele lezers zich in de zoektocht van deze Berber herkend en zich aan zijn woorden opgetrokken.

Dat brengt Augustinus bij de stelling dat het kwaad geen grond heeft, geen natuur is, geen poten heeft om op te staan.

‘Onrustig is ons hart’

Augustinus maakte in zijn rijke leven veel mee: verschillende malen ontviel hem een dierbare (waaronder het heengaan van Adeodatus, zijn intelligente en gelovige zoon), hij emigreerde naar een ander werelddeel en veroorzaakte wat men tegenwoordig een echtscheiding zou noemen. De eerste dertig jaar van

zijn leven laten zich kenmerken door een onrustig zoeken naar de waarheid, een zich wentelen in losbandigheid en een niet onverdienstelijke carrière. Toch bevredigt dit hem niet. Wanneer hij met vrienden in een hoogstaand gesprek is verwickeld, treft hem de blik van een eenvoudige bedelaar, die gelukkiger met zijn bestaan lijkt dan Augustinus met al zijn raadsels en woordverkooprij. Uiteindelijk is het een eenvoudig kind dat God gebruikt om de academicus tot stilstand te brengen. Hij leest een woord uit de Romeinenbrief, geeft zijn carrière op en besluit Italië, de bakermat van de beschaving in zijn dagen, achter zich te laten en de overtocht te maken naar het land van zijn moeder: Noord-Afrika, het huidige Algerije. Daar wenst hij de rest van zijn leven, mediterend in stilte, zich aan God toe te wijden en zijn zonde uit zijn jeugd te overdenken en te bewenen.

Hij krijgt maar weinig kans gestalte te geven aan de leefgemeenschap die hij voor ogen heeft; tegen zijn zin wordt hij benoemd tot presbyter en later tot bisschop. De oude bisschop Valerius wist wel hoe hij zijn opvolging moest regelen. Bovendien paste Augustinus competenties naadloos bij het profiel van een bisschop. De laatste veertig jaar diende hij als zielzorger het katholieke kerkvolk van Hippo en omstreken. Naast zijn werk, als bisschop, was Augustinus ook rechter (*judex*, cf. *Epistulae* 133 en *Sermones* 153): in de ochtend sprak hij recht in kleine zaken, zoals erfenissen, echtscheidingen en andere euveldeaden. Dit zorgde voor een onrustige werkpraktijk voor de bisschop die regelmatig kampte met een zwakke gezondheid. Augustinus ervoer het bisschopsambt als een last (*sarcina*, cf. *Sermones* 340) door God hem opgelegd. Hij wenste dit alles op geen enkele wijze te ontlopen, maar met hier en daar een zucht aanvaardde hij dit ambt. Hij wist dat hij hetzelfde nodig had als wat hij zijn

Beeltenis van Augustinus uit Saint-Antoine-l'Abbaye, Frankrijk. Beeld Yann Forget

PERSONALIA

Hans Alderliesten (1987) is werkzaam als onderzoeker sociale vraagstukken bij kennisinstituut Movisie. Daarnaast

promoveert hij aan de Erasmus Universiteit op Augustinus' opvattingen over barmhartigheid en rechtvaardigheid. Ook heeft hij verschillende boeken en artikelen gepubliceerd over Augustinus.

hoorders voorhield. Alleen als God gaf wat Hij van hem eiste, kon hij zijn taak volbrengen ('Geef wat Gij beveelt en beveel dan wat Gij wilt'). Nooit had de bisschop ware rust – dan weer was er een epidemie, dan weer een mislukte oogst of de dreiging van een oorlog. De ware rust kan slechts gevonden worden in God. Niet voor niets opent hij zijn *Confessiones* met de beroemd geworden woorden: 'Gij hebt ons tot U geschapen en onrustig is ons hart tot het rust vindt in U.' (*Confessiones* 1.1.1)

'Het goede kan zonder het slechte bestaan'

Als bisschop van Hippo Regius is Augustinus de tweede helft van zijn leven van grote betekenis geweest voor de Noord-Afrikaanse kerk in zijn dagen. 'Al toen hij leefde, genoot hij enorme populariteit en werden zijn geschriften in heel de christelijke wereld gelezen. Noord-Afrika behoorde in die tijd tot het Romeinse Rijk – een rijk dat zijn weerga niet kende en liep van Brittannië tot ver in het oosten.

Augustinus vocht verschillende hoogoplopende kerkelijke conflicten uit – over belangrijke vragen als hoe God zich manifesteert in het leven van de mens en over het belang van eenheid en waarheid in de kerk. Het leerstuk van de erfzonde, maar ook die van de vrije genade zijn op Augustinus' conto te schrijven: zich sterk baserend op de brieven van Paulus, ontwikkelde hij een systematische theologie over deze onderwerpen. Dat werd hem niet door iedereen in dank afgenomen – zo voerde hij zowel met de donatisten als met de pelagianen felle discussies.

Augustinus' bibliotheek werd wonderwel gespaard toen roofzuchtige Vandalen Hippo innamen. Hij stierf vlak voor dat moment. Zijn geschriften worden tot

op de dag van vandaag gelezen. Al in de vroege Middeleeuwen kon geen enkele theologiestudent om Augustinus heen. En tot op heden zijn er weinig filosofische en theologische boeken waarin de naam van Augustinus ontbreekt in de index.

Naast de al genoemde onderwerpen heeft Augustinus een aantal inspirerende concepten uitgewerkt, waar hij het denken in het Westen ook mee heeft gekleurd, bijvoorbeeld over de rechtvaardige oorlog (*bellum iustum*), over de tijd en over het kwaad. Augustinus opvatting over het kwaad is het waard om nader te beschouwen – het is een krachtig, maar helaas niet zo bekend idee.

Augustinus vat het kwaad op als de afwezigheid van het goede (*privatio boni*, cf. *Confessiones* 7.12.18 en *De Civitate Dei* 11.9.22). Het kwaad heeft geen natuur, betoogt Augustinus overtuigend. Aangezien God goed is, intrinsiek goed, kan het kwaad niet

ons niet overgeven aan de machten die ons van het goede aftrekken. De mens had in het paradijs de mogelijkheid om niet te zondigen (*posse non peccare*), maar is door te vallen voor de verleiding terecht gekomen in een situatie waarin het niet meer mogelijk is om niet te zondigen (*posse peccare*). Deze concepten hebben grote invloed gehad op het westerse denken over zonde en genade, schuld en vergeving, barmhartigheid en gerechtigheid.

Een veelzijdig denker

Tot slot, Augustinus' betekenis voor vandaag is nauwelijks te overschatten. De meeste van zijn werken zijn verrassend fris geschreven. Wie Augustinus leest, lijkt een tijdgenoot te ontmoeten. En niet zelden kan de lezer verast uitroepen: 'Hier wordt mijn zaak behandeld.' Augustinus is een veelzijdig denker, die niet in een hokje past. Dat zou diens creativiteit en vindingrijkheid ernstig tekortdoen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Augustinus

Wie Augustinus leest, lijkt een tijdgenoot te ontmoeten.

bij God vandaan komen. Waar komt het kwaad dan vandaan? Tijdens zijn zoektocht naar het antwoord op deze vraag, heeft de jonge retor een tijd lang de manicheïstische voorstelling aangehangen: goed en kwaad bestaan naast elkaar, zijn met elkaar in gevecht. Door goed te leven, kan het kwaad misschien overwonnen worden. Deze overtuiging bood hem op den duur geen afdoende antwoord en deed bovendien geen recht aan wat hij in zijn eigen hart en leven ervoer: een neiging tot het kwade die hij maar nauwelijks kon onderdrukken. Het kwaad kan dus niet alleen maar van buitenaf komen en de mens is niet uit eigen kracht in staat om definitief met het kwaad af te rekenen. Kwaad als verval, als afvallen van het goede, als tekort, troostte hem meer dan de manicheïstische voorstelling. De mens was, hoewel goed geschapen, verleid om zich van het goede af te keren en had daarmee het goede dat God schiep gecorrumpeerd. Dat brengt Augustinus bij de stelling dat het kwaad geen grond heeft, geen natuur is, geen poten heeft om op te staan. Het goede, daarentegen, bestaat, of beter gezegd: het bestaan is goed. God heeft het 'zijn' gewild en wil

instemmend wordt geciteerd in het Vaticaan, het Witte Huis en in menig reformatorisch kerkgebouw. Augustinus is nooit ver weg, omdat de God van Augustinus Dezelfde is en blijft: op zoek naar zoekende mensen in een onrustige wereld. In zijn adviezen aan gemeenteleden is hij even liefdevol als kritisch, nergens schuwt Augustinus het de vinger op de zere plek te leggen. De zonde moet worden aangewezen opdat de genade des te meer zal schitteren. 'Ga je intenties na, trek je hart in twijfel, wees een strenge rechter over jezelf, zodat je kunt voelen dat er een barmhartige Vader is; streel jezelf niet, aanvaard je persoon niet. Zit op de troon van je eigen geest, gebruik de kwellende angst van je geweten en belijd aan God wie je bent.' (*Sermones* 63a) Vrijwel altijd spreekt zijn biografie een woordje mee als hij belijdt zijn redding in, bij, en door God gevonden te hebben: 'U bent schuldig, God is de Rechter. Bekeer je en verheug je over de Rechter. Vandaag wil Hij u nog niet veroordelen. Hij die uw Rechter zal zijn, wil vandaag nog uw advocaat zijn.' (*Enarrationes in Psalmos* 51) Een tijdloze aansporing van een tijdloze denker.

